

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 001.32(497.4):929Pavlov T.

Prejeto: 28. 5. 2015

Okoliščine izvolitve Todorja Pavlova za člana Slovenske akademije znanosti in umetnosti in njegovega izbrisa

ŽELJKO OSET

dr. zgodovinskih znanosti, asistent z doktoratom

Fakulteta za humanistiko Univerze v Novi Gorici, Vipavska 13, SI-5000 Nova Gorica

e-pošta: zeljko.oset@gmail.com.

Izvleček

Todor Pavlov, bolgarski komunist in predsednik Bolgarske akademije znanosti, je novembra 1947 postal član Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Tri leta pozneje je bil brez uradnega sklepa odstranjen s seznama članov SAZU. V razpravi bodo analizirane okoliščine ob njegovi izvolitvi, razmerje med slovensko komunistično oblastjo in SAZU ter vzroki za njegovo odstranitev s seznama članov.

Abstract

THE CIRCUMSTANCES OF ELECTING TODOR PAVLOV AS A MEMBER OF THE SLOVENIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS AND THE CIRCUMSTANCES OF HIS REMOVAL FROM THE LIST OF MEMBERS

Todor Pavlov, a Bulgarian communist and president of the Bulgarian Academy of Sciences, became a member of the Slovenian Academy of Sciences and Arts (SASA) in November 1947. Three years later, he was removed from the list of SASA members without any formal decision being issued about the matter. In this paper, the author analyses the circumstances of Pavlov's election and of his removal from the list of SASA members, and provides an insight into the relationship between the Slovenian communist authorities and the Slovenian Academy of Sciences and Arts.

Ključne besede:

Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Srbska akademija znanosti in umetnosti, jugoslovansko-bolgarski kulturni stiki, Todor Pavlov, Josip Broz

Key-words:

the Slovenian Academy of Sciences and Arts, the Serbian Academy of Sciences and Arts, Yugoslav-Bulgarian cultural contacts, Todor Pavlov, Josip Broz

Jugoslovansko-bolgarski kulturni stiki

Jugoslovansko-bolgarski kulturni stiki so bili močno pogojeni s političnimi odnosi med državama, predvsem v povezavi z makedonskim vprašanjem. Po drugi svetovni vojni so stiki temeljili na platformi antifašizma, slovanske solidarnosti in ideološke sorodnosti.¹ Dejanska pripravljenost za sodelovanje je prehitela sklepanje sporazumov. Dinamika sklepanja sporazumov med državami ljudskih demokracij je bila odvisna od Sovjetske zveze, ki je zahtevala, da vse države sklenejo splošne sporazume o medsebojnem sodelovanju in prizadevanju za mir najprej z njo, šele nato pa med seboj. Podpisu krovnega sporazuma, ki ga je Jugoslavija najpozneje podpisala z Bolgarijo, je sledilo pogajanje o podrobnih sporazumih, tudi o kulturnem sodelovanju. Jugoslavija je konvencijo o kulturnem sodelovanju marca 1947 podpisala s Poljsko in Češkoslovaško, maja z Bolgarijo, junija z Romunijo, julija z Albanijo in oktobra 1947 še z Madžarsko.² Pomemben del krepitve meddržavnega sodelovanja med državami narodnih demokracij so bile volitve znanstvenikov za dopisne člane akademij znanosti.³

Uveljavitev sovjetske raziskovalne politike in obračun s političnimi in ideološkimi nasprotniki nove oblasti

V vseh državah vzhodnega bloka so se želeli zgledovati po Sovjetski zvezi, tako pri obračunu s političnim nasprotniki kot pri oblikovanju znanstvene politike. V Bolgariji so se, čeprav je postopek prevzemanja oblasti s strani komunistov zaradi njihove šibkosti potekal počasneje kot v Jugoslaviji, neposredno po osvoboditvi odločili za sprejem sovjetske raziskovalne politike. Pomemben simbolni korak v tej smeri so bile volitve novih članov januarja 1945, ko je bil za rednega člana izvoljen Todor Pavlov kot prvi komunist in vpliven politik. Postal je znanilec sprememb in napoved novega obdobja. Neposredno po volitvah je bil aretiran predsednik akademije Bogdan Filov, nov predsednik pa je postal Dimitar Mihalev. Na tem mestu je ostal do pomladi 1947, ko je mesto predsednika prevzel Todor Pavlov. Kljub izgubi političnih funkcij in vpliva se je Pavlov uspel obdržati na tem mestu do leta 1962, ko je postal dosmrtni častni predsednik akademije.⁴

Podobno dinamiko prevzemanja oblasti komunistov lahko spremljamo tudi v Jugoslaviji, čeprav moramo ugotoviti, da je do neposrednega posega jugoslovanske oblasti v akademije prišlo pozneje kot v Bolgariji, po letu 1947. Ob koncu druge svetovne vojne so v Jugoslaviji delovale tri akademije: Srbska kraljevska akademija v Beogradu, Hrvaška akademija znanosti in umetnosti v Zagrebu in Slovenska akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani. Skladno z medvojnimi sklepi je nova oblast razveljavila vse medvojne zakone, kar je pomenilo ukinitve zagrebške akademije, ljubljanske akademije, ki se je novembra 1943 preimenovala v Slovensko akademijo znanosti in umetnosti v Ljubljani, pa je vnovič dobila predvojni naziv – Akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani. Takoj po osvoboditvi se je v akademskih krogih začel obračun z resničnimi in domnevnimi sodelavci okupatorja, ki je v Jugoslaviji v prvi vrsti potekal na univerzah, akademije so bile prizadete bolj posredno po svojih članih, univerzitetnih profesorjih. Oblast je namreč prepustila vodstvu akademij, da sama ovrednotijo ravnanja svojih članov in jih po potrebi sankcionirajo. V teh burnih

¹ Doknić: *Kulturna politika Jugoslavije*, str. 237–253.

² Sovilj: *U potrazi za nedostižnim*, str. 47–51.

³ Arhiv SAZU, Skupščina SAZU, š. 1, m. 9, Zapisnik svečane glavne skupščine SAZU (28. 10. 1946); Kidrič: *V novi Jugoslaviji*, str. 5–7.

⁴ Gochev: *Living with the Ancients*, str. 360.

povojnih razmerah se je vodstvo ljubljanske in beograjske akademije odločilo, da načelno obsodi ravnanja svojih članov in morebitno njihovo sodelovanje z okupatorjem ter po potrebi poseže po skrajnem ukrepu, to je izključitvi. Pri tem je vodstvo ljubljanske in beograjske akademije spremljalo dogajanje na univerzah, osrednjih znanstvenih institucijah v državi, na katerih so bili večinoma zaposleni njeni člani. SAZU se je julija 1945, na prvi seji po osvoboditvi, odločila, da bo izključila člana Riharda Zupančiča, ki je v strahu za svoje življenje pred novo oblastjo pobegnil v tujino. Podobno je ravnala tudi Srbska akademija znanosti. Kot že omenjeno je bila zagrebška akademija po vojni ukinjena, zato je bil obračun povsem v rokah hrvaških republiških oblasti, ki je ob ponovni ustanovitvi akademije poleti 1947 imenovala ustanovne člane obnovljene Jugoslovanske akademije znanosti in umetnosti.⁵

Prehodno obdobje, ko je oblast tako na zvezni kot republiški ravni srbski in slovenski akademiji dopustila sorazmerno avtonomijo v primerjavi z drugimi družbenimi področji, se je končalo z letom 1947. Prelomna točka, ki je spodbudila globlji poseg oblasti v avtonomijo akademij, je bila volitev članov Srbske akademije znanosti aprila 1947. Dva kandidata, ki sta uživala podporo oblasti, nista bila izvoljena, kar je oblast razumela kot politično gesto, kot znak upornosti in javnega nestrinjanja z njo. Slovenska in srbska akademija sta namreč dotlej navzven manifestativno sprejeli nov red s prirejanjem dogodkov, med katerimi bi posebej izpostavil slovesne skupščine ob obletnici oktobrske revolucije, na katerih sta obsodili fašizem in poudarili pomen domoljubnega boja proti okupatorjem. Prav tako sta javno podprli zamisel o novi raziskovalni politiki, ki naj bi se oblikovala v skladu s sovjetsko. Na prvih povojnih volitvah članov, marca 1946 v Beogradu in decembra 1946 v Ljubljani, sta tako izvolili člane, na katere sta računali kot vodje raziskovalnih inštitutov.⁶ Izjema je bil le Jiri Horak, češki znanstvenik, ki mu je bilo potrjeno dopisno članstvo beograjske akademije, čeprav je bil izvoljen že na volitvah februarja 1939.⁷

Privajanje na nove razmere je postreglo z nekaterimi zapleti, ki so minili brez posledic za vodstvi obeh akademij. Precej indikativen zaplet je bila izvedba prve proslave oktobrske revolucije v organizaciji SAZU, ki je na presenečenje slovenske oblasti potekala v začetku oktobra 1946. Napako je SAZU popravila naslednje leto, ko je proslavo združila z izvolitvijo dopisnih članov iz bratskih slovanskih držav.⁸ Povsem drugače pa je komunistična oblast sprejela izid volitev članov Srbske akademije aprila 1947.⁹

Srbska in slovenska oblast sta pritiskali na slovensko in srbsko akademijo, da sledita zgledu sovjetske ter bolgarske akademije in izvolita dopisne člane iz bratskih slovanskih držav. Oblast se je pri tem sklicevala na vseslovanski kongres, ki je potekal med drugo svetovno vojno v Moskvi, in na direktive Moskve. Prva je postopek izvedla Srbska akademija znanosti,¹⁰ največja jugoslovanska akademija, za katero je bilo v nekaterih načrtih določeno, da bo (podobno kot je bila v Sovjetski zvezi moskovska akademija) postala osrednja državna akademija, slovenska in hrvaška pa bosta postali podružnici.¹¹

Na skupščini aprila 1947 so v skladu s tradicijo člane izbrali s tajnim glasanjem. Na veliko presenečenje vseh dva kandidata, hrvaški književnik Vladimir Nator in bolgarski znanstvenik ter predsednik Bolgarske akademije zna-

⁵ Stefanov: *Wissenschaft*, str. 65–84; Gabrič: Slovenska akademija, str. 438–457; Oset: *Zgodovina Slovenske akademije*, str. 121–122.

⁶ *Letopis Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani: druga knjiga*, str. 45–58; Stefanov: *Wissenschaft*, str. 76–85.

⁷ *Godišnjak*: 53, str. 3–11.

⁸ Arhiv SAZU, Skupščina SAZU, š. 1, m. 8–11.

⁹ Arhiv SAZU, Predsedstvo SAZU, š. 1, m. 12.

¹⁰ *Godišnjak*: 53, str. 3–11.

¹¹ Arhiv SAZU, Predsedstvo SAZU, š. 1, m. 12.

nosti Todor Pavlov, nista bila izvoljena. Predsednik Srbske akademije znanosti Aleksandar Belić, ki se je zavedal političnih implikacij, je ponudil svoj odstop, kar je nato storilo celotno vodstvo akademije. Srbska oblast, ki je v potezi videla politično izjavo in odkrito javno kljubovanje ter spodbijanje avtoritete ljudske oblasti, torej boj na daljavo med predstavniki predvojne (stare) kulturne elite in med predstavniki nove politične elite, je sprejela odstop vodstva in začela pripravljati nov zakon o akademiji. Od aprila do julija 1947, ko je bil sprejet nov zakon, akademija praktično ni obstajala. Nov zakon je močno omejil avtonomijo akademije, med drugim je določal potrjevanje članstva obstoječim članom.¹² Omenjen zakon je predstavljal izhodišče za zakon za ljubljansko in za zagrebško akademijo. Bistvena razlika je zgolj ta, da sta obe akademiji ohranili razred za umetnost, ki sta ga imeli od ustanovitve, ljubljanska akademija pa je smela nositi v nazivu »Slovenska«; zagrebška je dobila/ohranila nacionalno nevtralen naziv »Jugoslovanska«.¹³

Izjemna in nadvse zanimiva je bila odločitev beograjske akademije, da večino »slovanskih« kandidatov predlaga in izvoli za redne člane izven članskega sestava, kar je bil izjemno redek slučaj v njeni zgodovini. Te časti je bil pred drugo svetovno vojno deležen Nikola Tesla, srbski izseljenec v ZDA, svetovno znani izumitelj.¹⁴ Od devetih predlaganih kandidatov jih je bilo osem predlaganih za redno članstvo in samo eden za dopisno članstvo; trije državljani Sovjetske zveze, dva Hrvata, od tega eden s švicarskim državljanstvom,¹⁵ Bolgar, dva Poljaka in Slovenec.¹⁶

Člani Srbske akademije so z neizvolitvijo Nazorja in Pavlova v skladu z merili novega družbenega reda hote ali nehoče poslali politično sporočilo. V prvi vrsti so poudarili, da je beograjska akademija srbska narodnoreprezentativna institucija, zaradi česar mora upoštevati srbski resentment do Hrvatov in Bolgarov. Predvojne zamere so se okrepile z v vojni storjenimi krivicami in nasiljem. Pri obeh zavrženih kandidatih je verjetno obstajal tudi politični zadržek, saj sta oba veljala za kandidata, ki sta blizu novim oblastnikom. Številni člani so bili novemu družbenemu redu bolj ali manj odkrito nenaklonjeni, nekateri so bili celo izrazito sovražni.¹⁷

Naslednje leto, marca 1948, je Srbska akademija znanosti »ponovila vajo«, ko je z »glasovanjem« *per acclamation* izvolila večje število nesrbskih rednih članov izven članskega sestava. S tem so se na eleganten način izognili zadregi, kajti vnovič sta bila za članstvo predlagana Todor Pavlov in Vladimir Nazor. Poleg njiju pa so bili izvoljeni še slovenski književnik Oton Župančič, predsednik sovjetske akademije znanosti Sergij Ivanovič Vavilov in predsednik zagrebške akademije Andrija Štampar.¹⁸ Z izvolitvijo slednjega se je utrdila tradicija, da predsednik ene od jugoslovanskih akademij postane član ostalih jugoslovanskih akademij.¹⁹

Nov model glasovanja *per acclamation*, omenjen zgoraj, je kot prva uporabila SAZU (novembra 1947 ob volitvah dopisnih članov). Vodstvo se je za to potezo odločilo po zapletu na volitvah v Beogradu ter v želji po elegantni in slovesni izvolitvi tujcev za dopisne člane. Kandidatov namreč niso strokovno ocenjevali, ampak so jih izbrali kot predsednike akademij znanosti oziroma kot najboljše predstavnike bratskih slovanskih narodov. Glavni tajnik Fran Ramovš je ob volitvah poudaril, da je to izjema, »akt odlikovanja in bratske skupnosti«,

¹² Stefanov: *Wissenschaft*, str. 76–85.

¹³ Arhiv SAZU, Predsedstvo SAZU, š. 1, m. 9–10.

¹⁴ *Ljudi intelektualne vrline*, str. 272–351.

¹⁵ Lavoslav Ružička, dobitnik Nobelove nagrade za kemijo.

¹⁶ Stefanov: *Wissenschaft*, str. 76–85; *Godišnjak*: 54, str. 21–29.

¹⁷ Stefanov: *Wissenschaft*, str. 76–85.

¹⁸ Prav tam.

¹⁹ Milčinski: *Leta*, str. 189–191.

ki se v prihodnje ne bo več ponovila. Ta korak naj bi narekovala potreba po vzpostavitvi konkretnega vsebinskega sodelovanja, s čimer bi slovenska oziroma jugoslovanska akademska sfera sledila politiki pri oblikovanju mednarodne akademske mreže.²⁰

Todor Pavlov, dopisni član SAZU

Novembra 1947 je SAZU za dopisne člane izbrala predsednike slovenskih akademij: Kazimierzja Nitscha (predsednik Poljske Akademije umetnosti v Krakovu), Zdeneka Nejedlyja (predsednik Češke akademije ved in umetnosti v Pragi), Todorja Pavlova (predsednik Bolgarske akademije znanosti v Sofiji), Aleksandra Belića (predsednik Srbske akademije znanosti v Beogradu), Sergeja Ivanoviča Vavilova (predsednik Akademije znanosti Sovjetske zveze v Moskvi), Andrija Štamparja (predsednik Jugoslovanske akademije znanosti in umetnosti v Zagrebu), kar je glavni tajnik Fran Ramovš označil za »akt odlikovanja in bratske skupnosti«.²¹

Najtesnejše sodelovanje je SAZU, če ne upoštevamo zagrebškega in beograjskega predsednika, vzpostavila s Pavlovim, ki je avgusta 1947 obiskal Slovenijo. Osrednja tema pogovorov je bila priprava novega zakona o SAZU. Na slovenske znanstvenike je Pavlov naredil dober vtis, čeprav so ugotavljali, da ga bolj zanimajo politična vprašanja kot znanstveno sodelovanje med slovensko in bolgarsko akademijo.²² Posvetovanje s Pavlovim je imelo izjemen vpliv, saj je prvi predlog zakona, ki ga je pripravilo vodstvo SAZU, predvideval podobno strukturo razredov, kot jih je imela Bolgarska akademija znanosti.²³ Pozneje, maja 1948, je bil sprejet zakon, pripravljen na resornem ministrstvu, ki se je zgledoval po zakonu o Srbski akademiji znanosti.²⁴

Ob sprejemanju zakona je potekala burna razprava, ali naj bo glasovanje o novih članih javno ali tajno. Predsednik SAZU France Kidrič je podpiral predlog o javnem glasovanju, saj se je bal, da bi lahko prišlo do podobnega zapleta kot aprila 1947 na skupščini beograjske akademije. Javno glasovanje je zagovarjal z utemeljitvijo, da akademiki morajo imeti dovolj poguma za javni nastop proti predlogu, če se z njim ne strinjajo. Za tajno glasovanje kot splošno sprejet demokratičen standard pa se je odločno zavzemal akademik, pravnik po izobrazbi, Janko Polec. Sprejet je bil kompromis – glasovanje poteka tajno, razen v primeru drugačnega sklepa skupščine SAZU. Kljub omenjenemu določilu so vse poznejše volitve članov v njeni zgodovini potekale s tajnim glasovanjem.²⁵

Drugo sporno določilo v zakonu je bilo določilo o potrjevanju članstva, kot se je to zgodilo v primeru zagrebške in beograjske akademije. Vodstvo SAZU si je prizadevalo za potrditev članstva vsem dotedanjim članom, saj se je balo, da se bo v javnosti ustvaril vtis podrejenosti akademikov v odnosu do oblasti v znanstvenih in umetniških vprašanjih. Uspeh posredovanja je bil delen. Uspešno je bilo posredovanje v dveh primerih, v drugih dveh pa ne.²⁶ Med potrjenimi člani je bil tudi Todor Pavlov, vendar se njegov zapis v ukazu o potrditvi članstva razlikuje od ostalih, pri katerih je bila poleg imena navedena letnica rojstva, pri Pavlovu pa letnica izvolitve.²⁷

²⁰ Arhiv SAZU, Skupščina SAZU, š. 1, m. 10, Zapisnik slavnostne glavne skupščine AZU (7. 11. 1947).

²¹ Prav tam.

²² Biblioteka SAZU.

²³ Arhiv SAZU, Predsedstvo SAZU, š. 1, m. 10.

²⁴ *Letopis SAZU: tretja knjiga*, str. 7–14.

²⁵ Arhiv SAZU, Predsedstvo SAZU, š. 1, m. 10.

²⁶ Loparnik: *Biti skladatelj*, str. 10, 87–90.

²⁷ Arhiv SAZU, Skupščina SAZU, š. 1, m. 11, Zapisnik skupščine SAZU (24. 7. 1948).

Neposredno po potrditvi članskega sestava, 21. junija 1948, pa se je na predlog slovenske oblasti začel postopek izvolitve Josipa Broza Tita za častnega člana SAZU. Njegovo izvolitev je slovenska oblast, ki se je bala zaostajanja za srbsko in hrvaško v tem oziru, zahtevala že na začetku leta 1948.²⁸ SAZU se je za postopek odločila v času resolucije informbiroja in pritiska na jugoslovansko oblast ter seveda poziva, objavljenega na radiu Moskva,²⁹ da naj se jugoslovanski komunisti uprejo vodstvu partije, ki naj bi skrenilo s poti, vodi protisovjetsko politiko in duši znotraj partijsko demokracijo, zlasti na podeželju spodbuja kapitalizem in ne upošteva sovjetskih izkušenj, zaradi česar je pretirano hitelo v socializem.³⁰ V teh razmerah, ko je obstajala resna nevarnost vojaškega posredovanja Sovjetske zveze in njenih satelitov, je bilo potrebno pokazati enotnost.³¹

Kmalu po objavi informbirojevske resolucije so se 24. julija 1948, v času dopustov, akademiki sestali na glavni skupščini, na kateri so pooblastili predsednika, da izvede *modus operandi* za izvolitev Josipa Broza za častnega člana.³² Da bi zagotovili videz transparentnosti, je vodstvo SAZU sklicalo še eno glavno skupščino v začetku avgusta, na kateri so soglasno izvolili Josipa Broza za častnega člana. Predsednik France Kidrič je v predstavitvi kandidata poudaril, da je Josip Broz kandidat za častno članstvo zaradi vojaških (oborožen boj proti okupatorju), političnih (rešitev nacionalnega vprašanja) in ekonomskih zaslug ter zaslug za znanost, posebej za slovensko akademijo, ki je »šele v Titovi Jugoslaviji stopila v dobo modernega razmaha«. Ravno zadnji stavek je ubesedil dejanski interes vodstva SAZU za izvolitev predsednika države in jugoslovanske komunistične partije, to so finančna sredstva za delovanje ustanove oziroma širše znanosti.³³

Slovesna podelitev članstva je potekala novembra 1948, torej ob obletnici oktobrske revolucije. Slovesnosti se je udeležila jugoslovanska partijska elita, ki je s tem demonstrirala enotnost Komunistične partije Jugoslavije.³⁴

Po izvolitvi Josipa Broza je slovenska oblast, ki je ocenila, da ji obstoječi zakon ne omogoča zadostnega vpliva na SAZU, jeseni 1948 začela pripravljati nov zakon, ki je bil sprejet maja 1949. Nov Zakon o SAZU je določal, da bo slovenska oblast članstvo vnovič potrjevala. Kljub zaostrovanju odnosov med Jugoslavijo in državami vzhodnega bloka so bili vsi člani, tudi vsi predsedniki slovanskih akademij, izvoljeni oktobra 1947, julija 1949 pa potrjeni za člane SAZU. Konec leta 1949 je sledilo še tretje potrjevanje članstva z določitvijo razporeditve članov v razrede, v katere pa so bili zajeti samo v Sloveniji živeči člani. Ostale člane je nato vodstvo SAZU razporedilo po lastnem preudarku ob pripravi seznama članov, objavljenega v Letopisu SAZU.³⁵

Iz razpoložljivega gradiva je mogoče ugotoviti, da se Pavlov zadnjič v gradivu SAZU omenja julija 1949 ob predlogu za razporeditev članov v razrede, ki je bil poslan v potrditev slovenskemu izvršnemu svetu.³⁶ Na prvem seznamu članov, objavljenem v Letopisu SAZU za leti 1948 in 1949, ki je izšel poleti 1950, Pavlov ni več naveden kot dopisni član. Je pa bil v omenjenem Letopisu SAZU objavljen odlok o potrditvi članstva za člane SAZU iz junija 1948.³⁷ To je bila vse do praznovanja njene petdesetletnice leta 1988 zadnja omemba Pavlova v publikacijah SAZU.

²⁸ Arhiv SAZU, Predsedstvo SAZU, š. 1, m. 10.

²⁹ SI AS 1931, Lm, N. 100, str. 191131–191136.

³⁰ Režek: Spor z informbirojem, str. 930–932.

³¹ Arhiv SAZU, Skupščina SAZU, š. 1, m. 11, Zapisnik glavne skupščine SAZU (24. 7. 1948).

³² Prav tam.

³³ Arhiv SAZU, Skupščina SAZU, š. 1, m. 11, Zapisnik glavne skupščine SAZU (6. 11. 1948).

³⁴ Prav tam.

³⁵ Arhiv SAZU, Zadeve članov, š. 1, št. 1127/49.

³⁶ Arhiv SAZU, Skupščina SAZU, š. 1, m. 12, Zapisnik glavne skupščine SAZU (30. 9. 1949).

³⁷ *Letopis SAZU: tretja knjiga*, str. 7–14, 16.

Čeprav je Zakon o SAZU določal, da mora skupščina SAZU z dvotretjinsko večino sprejeti sklep o izključitvi člana, pa tovrstnega uradnega sklepa skupščina glede Pavlova ni sprejela. Vodstvo SAZU se je, najverjetneje v soglasju s slovensko oblastjo, odločilo za izbris s seznama članov ob posvetovanju glede razporeditve članov v razrede.³⁸ Ker je Pavlov na podoben način in v istem času izgubil članstvo tudi v Srbski akademiji znanosti, lahko sklepamo, da sta obe izključitvi povezani oziroma obstaja isti vzrok za izključitev.³⁹ Ni pa povsem jasno, zakaj je Pavlov prej izgubil članstvo v ljubljanski kot v beograjski akademiji, kjer je bil očitno manj priljubljen. Na to vprašanje ne nudi odgovora niti omenjeno poročilo zveze Udbe. Predvidevam, da je bil razlog za odstranitev s seznama članov SAZU preračunljivost slovenske politike, ki je izrabila priložnost potrjevanja razporeditve članov v slovenskem izvršnem svetu za pošiljanje političnega sporočila partijski centrali o svoji odločenosti za obračun z informbirojevci in z njimi povezanimi osebami.

Na tem mestu se zastavlja vprašanje, zakaj je bila sprejeta tako drastična odločitev? Todor Pavlov je namreč kot regent (1944–46) podpiral sodelovanje z Jugoslavijo in bil celo naklonjen ideji o Balkanski federaciji. Tudi po zaostritvi meddržavnih odnosov je septembra 1948 menil, da je potrebno ohraniti sodelovanje med državama vsaj na kulturnem in znanstvenem področju. Na pogovoru z jugoslovanskimi predstavniki je bil sicer kritičen do Jugoslavije, vendar ne posebej oster ali brezkompromisen. Še več, zasebno je podal oceno, da je vzrok za spor Stalinova nepomirljiva zamera do Tita zaradi njegove nediscipline, torej zaradi samostojnosti, ki je k podobnemu ravnanju spodbujala predstavnike drugih komunističnih partij v vzhodnem bloku. Jugoslovanska zvezna Udba je zato leta 1953 ocenila, da je Pavlov z javnimi obsodbami jugoslovanskega vodstva poskušal rešiti svoj položaj znotraj bolgarske partije in bil pri tem neuspešen, saj je decembra 1948 na kongresu Bolgarske komunistične partije kot eden najstarejših komunistov izpadel iz CK. Še več, na kongresu je bil deležen ostrih napadov, ker je v svojem govoru opozarjal na kršenje zakonodaje s strani bolgarske vlade na poti iz kapitalizma v socializem.⁴⁰

Še največji premik v stališčih je Pavlov med letoma 1948 in 1950, v času informbirojevskega zaostrovanja, naredil v pogledu na makedonsko vprašanje. Pavlov, rojen v Štipu, kraju v Makedoniji, ki je po balkanskih vojnah pripadel Srbiji oziroma pozneje Kraljevini SHS oziroma Kraljevini Jugoslaviji, se je leta 1900 s starši preselil v Bolgarijo, kjer je opravil izobraževanje, pozneje pa je postal tudi profesor na univerzi v Sofiji. Pred drugo svetovno vojno je zastopal uradno stališče Bolgarije do makedonskega vprašanja, da ne obstaja poseben makedonski narod in da so prebivalci Makedonije etnografsko sorodni Bolgarom, *eo ipso*, so Bolgari. Bil je zelo aktiven med makedonskimi študenti v Bolgariji, ki so makedonski jezik dojemali kot temeljno značilnost posebnega makedonskega naroda, čemur pa je Pavlov ostro nasprotoval.⁴¹

Pavlov je svoje stališče bistveno spremenil po dogovoru s Titom, septembra 1944, ko sta se obe strani zavezali k mirni in sporazumni rešitvi makedonskega vprašanja. Kot možnost za rešitev spora je bila nakazana pripravljenost za

³⁸ *Letopis SAZU: tretja knjiga; Letopis SAZU: četrta knjiga; Godišnjak: 56*, str. 10; *Godišnjak: 57*, str. 10. Predvidevam, da se je vodstvo SAZU po posvetovanju s slovensko oblastjo odločilo za začasn izbris s seznama članov za namen objave v Letopisu SAZU, podobno kot je to nameravalo storiti leta 1960. Takrat se je vodstvo SAZU, potem ko se je Anton Peterlin, redni član SAZU, odločil nadaljevati znanstveno kariero v tujini, odločilo, da njegovega imena ne bo vključilo na seznam članov. Peterlin, ki je bil o nameri obveščen, se je vrnil v Ljubljano, kjer je opravil pogovor s predsednikom slovenskega izvršnega sveta in z Josipom Vidmarjem, predsednikom SAZU. Po opravljenih razgovorih je bil vnovič dodan na seznam članov, ki je bil nato objavljen v Letopisu SAZU. – Arhiv SAZU, Predsedstvo SAZU, š. 2, m. 8–9.

³⁹ *Godišnjak: 58*, str. 9.

⁴⁰ SI AS 1589/III, š. 8, Istorija bugarske komunistične partije.

⁴¹ Prav tam.

združitve obeh držav v Balkansko federacijo ali konfederacijo.⁴² Utopična zamisel srbskih in bolgarskih socialistov iz obdobja pred prvo svetovno vojno ni bila nikoli uresničena, saj je bila tako na bolgarski kot tudi na albanski strani dojeta kot del strategije jugoslovanske zunanje politike na Balkanu ter poskus prevlade Jugoslavije na Balkanu. Zaradi težavnega položaja in zunanjepolitičnih razmer sta se politični vodstvi Albanije in Bolgarije pogovarjali z jugoslovanskim vodstvom, kajti pobuda je imela bolj ali manj odločno podporo Sovjetske zveze, ki je oblikovanje (kon)federacije podpirala v skladu s svojimi trenutnimi zunanjepolitičnimi interesi, s čimer je vplivala na dinamiko pogovorov. Jugoslovansko vodstvo je od projekta dokončno formalno odstopilo marca 1948, po Stalinovi zahtevi za takojšnje združitve Jugoslavije in Bolgarije na dualistični osnovi kot dveh enakopravnih državnopravnih entitet, saj so v tem videli poskus razbitja enotnosti jugoslovanskega političnega vodstva. Formalno se je bolgarsko vodstvo projektu odpovedalo julija 1948, po javni zaostritvi informbirojevskega spora, ko je radikalno spremenilo pogled na makedonsko vprašanje in možnost sodelovanja z Jugoslavijo.⁴³

Odnosi med državama so se (po oceni zvezne Udbe iz leta 1953) ohlajali že pred tem. Po njeni oceni naj bi na to vplivala vrnitev bolgarskih komunistov jeseni 1946 iz Moskve, ko so se meddržavni odnosi vračali v predvojne tirnice trenj med državami, čeprav so po koncu vojne in revoluciji oblast v obeh državah sosedah prevzeli komunisti. Tako so se odnosi kljub podpisu Blejskega sporazuma o sodelovanju jeseni 1947, ki je med drugim predvideval tudi postopno povezovanje Jugoslavije in Bolgarije, ohlajali. Odnosi so ostali v okviru diplomatskega leporečja o prijateljstvu in pripravljenosti za sodelovanje. Da je meddržavne odnose bremenila (srbsko-bolgarska) zgodovina so lepo pokazale volitve članov v beograjsko akademijo znanosti aprila 1947, na katerih Todor Pavlov ni bil izvoljen za člana srbske narodno-reprezentativne institucije. Res, da je bil izvoljen leto pozneje, a takrat je srbska oblast že okrepila svoj vpliv na akademijo.⁴⁴

Po izbruhu informbiroja se je Pavlov postopoma povrnil na stališča, ki jih je zastopal pred drugo svetovno vojno, delno tudi zaradi ohranitve svojega položaja znotraj bolgarskega političnega vodstva. Kljub temu da je bilo makedonsko vprašanje ključno odprto vprašanje med Bolgarijo in Jugoslavijo, to verjetno ni bil vzrok za izgubo članstva v beograjski in ljubljanski akademiji.⁴⁵

V obdobju napetih odnosov med Jugoslavijo in blokom držav ljudskih demokracij, ko je bilo pričakovano vojaško posredovanje v Jugoslaviji, za kar so bili nenazadnje pripravljene tudi že vojaški načrti, se je vsakemu stališču vidnih predstavnikov oblasti dalo še večjo težo kot sicer.⁴⁶ Med takšne dogodke je mogoče umestiti tudi razstavo o srbsko-bolgarski vojni leta 1885, ki jo je v začetku leta 1950 slavnostno odprl predsednik Bolgarske akademije znanosti Todor Pavlov. Posebno pozornost jugoslovanske oblasti je pritegnila slika, prizor spopada na Slivnici, na kateri bolgarski vojaki ubijajo srbske, v ozadju pa stojijo ruski inštruktorji. Slika je bila za jugoslovansko vodstvo, posebej pa za Srbe, provokacija, spominjanje na travmatično zgodovino in hkrati sublimirano sporočilo o razmerjih med Srbijo, Bolgarijo in Sovjetsko zvezo v zgodovinskem kontekstu.⁴⁷

Nesporno je, da je bila umetnost uporabljena, lahko bi rekli zlorabljena, za politično sporočilo. Zgoraj omenjeno sliko je mogoče primerjati s sliko pokola pri Bataku, ki ima izjemen pomen za oblikovanje bolgarskega spomina na bolgarsko vstajo spomladi 1876 proti osmanski državi. Poljski umetnik Anto-

⁴² Prav tam.

⁴³ Hadalin: *Boj za Albanijo*, str. 176–191.

⁴⁴ Stefanov: *Wissenschaft*, str. 76–85.

⁴⁵ SI AS 1589/III, š. 8, Istorija bugarske komunističke partije.

⁴⁶ Judt: *Postwar*, str. 151.

⁴⁷ SI AS 1589/III, š. 8, Istorija bugarske komunističke partije.

ni Piotrowski je 16 let po tragičnem dogodku naslikal podobo masakra, ki je sprožil bolgarsko vstajo proti Turkom. Pri tem pa se je umetnik očitno opiral na sodobne reportaže angleškega novinarja, četudi je v spominih kot vir za svoje delo navedel obsežno delo Stojanova Zacharija, ki je delo izdal nekaj mesecev po tem, ko je bila slika že razstavljena na prvi bolgarski narodni razstavi v Plodivu. Travmatične dogodke, ki predstavljajo jedro zgodovinske identitete naroda, je mogoče uporabiti kot sredstvo (narodne) homogenizacije, lahko pa tudi za konfrontacijo s sosednjimi narodi.⁴⁸

Kot že omenjeno je Todor Pavlov izgubil članstvo v obdobju od druge polovice leta 1949 do sredine leta 1951 v srbski in slovenski akademiji, vsi ostali člani iz držav ljudskih demokracij pa so uradno ohranili članstvo. Pavlov je bil najprej črtan s seznama članov SAZU, ki je bil objavljen v Letopisu SAZU za leti 1948–1949 do spomladi 1950. Bil pa je naveden na seznamu članov v Godišnjaku, letopisu Srbske akademije znanosti, ki je izšel na začetku leta 1951.⁴⁹ Že na naslednjem seznamu članov, objavljenem v naslednjem letniku letopisa, ki je izšel jeseni 1951, Pavlov ni več naveden med člani.⁵⁰

Čeprav je med izbrisom v SAZU in SANU časovni razmik, je očitno, da sta oba dogodka med seboj povezana. Na to nakazuje referat zvezne Udbe, ki se sicer ne dotika Pavlove izgube članstva v slovenski in srbski akademiji. V njem so analizirani njegovi javni nastopi, predvsem govor ob odprtju razstave, ki sem ga omenjal zgoraj. Udba Pavlovu, ki je po letu 1946, še bolj pa od novembra 1948, izgubil precejšen del politične moči, ni namenjala posebne pozornosti. O njem ni izdelala posebne biografije, kot je to storila za najbolj pomembne bolgarske politike.⁵¹

»Rehabilitacija«

SAZU se je prvič uradno dotaknila vprašanja statusa Todorja Pavlova v sklopu priprav na praznovanje 50. obletnice, leta 1988. Sprejeta je bila odločitev, da se na seznam preminulih članov uvrsti tudi tiste člane, ki jim je bilo članstvo odvzeto. Osrednja pozornost je bila namenjena slovenskim kandidatom, saj se je s tem vodstvo SAZU s predsednikom Janezom Milčinskim na čelu v dobi demokratizacije posredno opredelilo do pritiska povojne komunistične oblasti na SAZU oziroma širše do njenega podrejanja družbenih podsistemov.⁵²

Do širše razprave o posegu oblasti pa je prišlo po demokratizaciji, osamosvojitvi Slovenije in zaprosilu Slovenije za članstvo v Evropski uniji in oblikovanju Pučnikove državnozbornske preiskovalne komisije, s čimer se je v slovenskem državnem zboru pričela razprava o naravi komunističnega režima.⁵³ SAZU se je odločila, da bo v razpravo o rehabilitaciji zajela samo Slovence, ki so izgubili članstvo, ne pa tudi Todorja Pavlova, edinega tujca, ki je izgubil članstvo. Decembra 1996 je skupščina SAZU soglasno sprejela sklep, da vrnejo članske pravice trem akademikom (Leonidu Pitamicu, Alešu Ušeničniku in Francetu Veburu). Poleg Pavlova v rehabilitacijo ni bil zajet še Rihard Zupančič, matematik, ki so ga akademiki sami izključili julija 1945, na prvi povojni seji.⁵⁴

⁴⁸ Baleva: Die polnische Künstler, str. 373–393.

⁴⁹ *Letopis SAZU: tretja knjiga*, str. 15–16; *Letopis SAZU: četrta knjiga*, str. 73–80; *Godišnjak*: 56, str. 10; *Godišnjak*: 57, str. 10.

⁵⁰ *Godišnjak*: 58.

⁵¹ SI AS 1589/III, š. 8, Istorija bugarske komunističke partije.

⁵² Oset: *Zgodovina Slovenske akademije*, str. 24–25.

⁵³ Bernik: *Slovenska akademija*, str. 37–47; *Ključne značilnosti*.

⁵⁴ Arhiv SAZU, š. 12, Zapisnik skupščine SAZU (17. 12. 1996).

VIRI IN LITERATURA

VIRI

Arhiv Republike Slovenije

- SI AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije
- SI AS 1589/III, Centralni komite Zveze komunistov Slovenije/Resolucije

Arhiv Slovenske akademije znanosti umetnosti

- Predsedstvo SAZU
- Skupščina SAZU
- Zadeve članov

Biblioteka SAZU

- R 57/IV-24:33
- Zapuščina Frana Ramovša (R 57)

LITERATURA

Baleva, Martina: Die polnische Künstler Antoni Piotrowski und das Massaker im bulgarischen Batak. V: *Im Dienst der Nation: Identitätsstiftungen und Identitätsbrüche in Werken der bildenden Kunst* (ur. Mathias Krüger in Isabella Woldt). Berlin: Akademie Verlag, 2011, str. 373–393.

Bernik, France: *Slovenska akademija znanosti in umetnosti: od 1992 do 2002*. Maribor: Litera, 2002.

Doknić, Branka: *Kulturna politika Jugoslavije: 1946–1963*. Beograd: Službeni glasnik, 2013.

Gabrič, Aleš: Slovenska akademija znanosti in umetnosti na političnem prepihu svojega prvega desetletja. V: *Zgodovinski časopis* 65 (2011), št. 3/4, str. 438–457.

Gochev, Nikolai: Living with the Ancients: Vasilka Tapkova-Zaimova: A Biography with a Commentary. V: *Classics and Communism: Greek and Latin behind the Iron Curtain* (ur. David Movrin et al.). Ljubljana-Budapest-Warsaw: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani-Collegium Budapest Institute for Advanced Study-Faculty of »Artes Liberales«, University of Warsaw, 2013, str. 349–365.

Godišnjak: LIII: 1946. Beograd: Srpska akademija nauka, 1946.

Godišnjak: LIV: 1947. Beograd: Srpska akademija nauka, 1947.

Godišnjak: LVI: 1949. Beograd: Srpska akademija nauka, 1949.

Godišnjak: LVII: 1950. Beograd: Srpska akademija nauka, 1951.

Godišnjak: LVIII: 1951. Beograd: Srpska akademija nauka, 1951.

Hadalin, Jurij: *Boj za Albanijo: propad jugoslovanske širitve na Balkan*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2011.

Judt, Tony: *Postwar: a history of Europe since 1945*. New York: Penguin Books, 2006.

Kidrič, France: V novi Jugoslaviji. V: *Letopis Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani: druga knjiga (1943–1947)*. Ljubljana: Akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani, 1947, str. 5–7.

Ključne značilnosti slovenske politike v letih 1929–1955: znanstveno poročilo (ur. Zdenko Čepič et al.). Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 1995.

Letopis Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani: druga knjiga (1943–1947). Ljubljana: Akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani, 1947.

Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti: tretja knjiga (1948–1949). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani, 1950.

Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti: četrta knjiga (1950–1951). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani, 1952.

Ljudi intelektualne vrline (ur. Miloljub Albijannić et al.): Beograd: Zavod za udžbenike, 2011.

Loparnik, Borut: *Biti skladatelj: pogovori s Primožem Ramovšem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1984.

Milčinski, Janez: *Leta za pet drugih*. Ljubljana: Prešernova družba, 1990.

Oset, Željko: *Zgodovina Slovenske akademije znanosti in umetnosti: prizadevanja za ustanovitev Akademije, ustanovitev in njena prva leta*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2014.

Režek, Mateja: Spor z informbirojem. V: *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino-Mladinska knjiga, 2005, str. 930–932.

Sovilj, Milan: *U potrazi za nedostižnim: jugoslovensko-čehoslovačke kulturne veze: 1945–1949*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2012.

Stefanov, Nenad: *Wissenschaft als nationaler Beruf: die Serbische Akademie der Wissenschaften 1944–1992: Tradierung und Modifizierung nationaler Ideologie*. Wiesbaden: Harrassowitz, 2011.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE UMSTÄNDE DER WAHL TODOR PAVLOVS ZUM MITGLIED DER SLOWENISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN UND KÜNSTE UND DER STREICHUNG SEINER MITGLIEDSCHAFT

Die Wahl von Ausländern zu Mitgliedern der Akademien der Wissenschaften spiegelte in den Ländern mit Volksdemokratien vor allem das Niveau der zwischenstaatlichen Beziehungen wider. Die Jugoslawischen Akademien wählten unmittelbar nach dem Zweiten Weltkrieg bis zum Konflikt mit dem Kominform nach dem Vorbild der Sowjetischen Akademie der Wissenschaften in Moskau und der Bulgarischen Akademie der Wissenschaften eine größere Anzahl osteuropäischer Wissenschaftler zu ihren Mitgliedern. Diese Praxis erfolgte auf Veranlassung des jugoslawischen Regimes, das damit Freundschaft und slawische Reziprozität demonstrieren wollte. Beim ersten derartigen Versuch im April 1947, bei der Wahl der Mitglieder der Serbischen Akademie der Wissenschaften, kam es zum Eklat. Die meisten Kandidaten wurden zu Mitgliedern gewählt, nicht aber Todor Pavlov, ein bulgarischer Wissenschaftler und Präsident der Bulgarischen Akademie der Wissenschaften, und Vladimir Nazor. Obwohl nationalistischer Groll der serbischen Akademiemitglieder gegen den bulgarischen Wissenschaftler und den kroatischen Schriftsteller den Wahlmiserfolg beeinflusste, verstand das Regime das Ereignis als politische Aussage, als Kräftemessen zwischen der alten bourgeoisen und der neuen, im Entstehen begriffenen kommunistischen Elite. Das Regime nutzte das Wahlergebnis, um mit den am meisten exponierten politischen und ideologischen Gegnern in den jugoslawischen Akademien der Wissenschaften abzurechnen. Die Slowenische Akademie schloss sich im November 1947 der Serbischen Akademie der Wissenschaften an, als sie anlässlich der Feier der Oktoberrevolution die Präsidenten der slawischen Akademien, somit auch Todor Pavlov, der im März 1948 Mitglied der Serbischen Akademie der Wissenschaften wurde, zu ihren Mitgliedern wählte.

Der Konflikt mit dem Kominform verhinderte die weitere Wahl von Mitgliedern aus den osteuropäischen Ländern, hatte aber auf die Lage der bestehenden Mitglieder formal keinen Einfluss, obwohl die zwischenstaatlichen Beziehungen stark eingeschränkt waren. Nach zugänglichen Angaben verlor Pavlov seine Mitgliedschaft in der Slowenischen und in der Serbischen Wissen-

schaft der Künste im Zeitraum von Herbst 1949 bis Mitte 1951, zuerst in der Slowenischen und dann noch in der Serbischen Akademie, ohne offiziellen Beschluss; er wurde einfach aus dem Mitgliederverzeichnis gestrichen. Aus einem Bericht des Staatssicherheitsdienstes (Udba) lässt sich schließen, dass Pavlovs nationalistische Standpunkte und besonders seine Ansichten über die serbisch-bulgarische Rivalität auf dem Balkan dazu beitrugen.